

THEODOR MOMMSEN — CORESPONDENȚA ÎN LEGĂTURĂ CU INSCRIPTIILE ROMANE DIN TRANSILVANIA

DE

MIRCEA STOIA

În luna septembrie 1857, Academia de științe din Berlin care precogniza să publice într-un „corpus” toate inscripțiile latine descoperite în aria de evoluție a imperiului roman, îl trimite pe eruditul istoric Theodor Mommsen, profesor la Universitatea din Breslau ¹ în Transilvania, într-o călătorie de studii epigrafice.

Profund interesat să cunoască — *de visu* — toate inscripțiile descoperite pe teritoriul Daciei romane, să cerceteze publicațiile și colecțiile documentare transilvănene care cuprindeau texte epigrafice, Mommsen se pregătește de călătorie minuțios, sub toate aspectele, așa cum o preținde itinerarul prevăzut și activitatea de cercetare epigrafică.

În acest scop, pentru a se informa cât mai complet, consultă din nou lucrarea lui I. F. Neigebaur ², făcându-și unele însemnări care să-l ajute la verificarea *in situ* a textelor de inscripții romane publicate de acest cercetător, care nu-i inspiră întotdeauna încredere. Caută și primește recomandări de cercetători transilvăneni care în timpul călătoriei puteau să-l ajute în studiile sale epigrafice. Abia după această perioadă de documentare, Mommsen își va stabili cu grijă etapele itinerarului din Transilvania, pe care uneori le va schimba în raport cu interesele sale de cercetare.

De curind au fost descoperite, într-un fond de documente ³, patru scrisori trimise de Mommsen unui cărturar din Sighișoara, al cărui nume din lipsă de alte mărturii, putea fi numai presupus, între cercetătorii locali.

Problema identificării acestui învățat transilvănean, cu care Mommsen a întreținut corespondența, nu este lipsită de interes, căci acesta, așa cum reiese din scrisorile primite, prin specificul preocupărilor sale științifice, i-a făcut recomandări de cercetători locali în domeniul arheo-

¹ Wrocław.

² *Alterthümer und Inschriften in Siebenbürgen*, ed. 1848.

³ Arhivele Statului Sibiu, fondul Deutsch, cota nr. 102.

logiei, l-a invitat să participe la adunarea unei societăți științifice, i-a transmis referiri epigrafice din periodicele transilvănene și l-a ajutat cu sfaturi competente, în stabilirea itinerarului din Transilvania. Numele acestui cunoscut învățat transilvănean, pe care Mommsen nu l-a uitat nici după înapoierea sa la Berlin și căruia i-a rămas recunoscător pentru sprijinul acordat în reușita studiilor sale epigrafice, a fost găsit, în biblioteca Muzeului Brukenthal, pe un extras din raportul științific⁴ pe care savantul german l-a prezentat la sfârșitul călătoriei, în fața comisiei epigrafice a Academiei de științe din Berlin. Pe acest raport publicat de Academia din Berlin, Mommsen a notat jos, pe pagina de titlu, „Herrn Fr. Müller⁵ in Schässburg. Mit besten Dank, Mommsen”.

Probabil referințele bune primite despre Friederich Müller (1828—1915) la Universitatea din Berlin, unde acest cărturar transilvănean a urmat cursuri de filologie, istorie și teologie, cit și activitatea științifică pe care o desfășura, l-au determinat pe Mommsen să întreprină această corespondență de colaborare.

Prin Fr. Müller, istoricul german a cunoscut în timpul călătoriei la Sibiu și în localitățile din regiunea Sarmizegetusa pe arheologul Mihail I. Ackner⁶, pe scriitorul I. K. Schuller, pe arheologul Adam Varadi și probabil pe alți cercetători din Transilvania, care l-au ajutat în studiile sale epigrafice.

Deși rezultatele cercetărilor epigrafice întreprinse de Mommsen în Transilvania au fost publicate⁷ considerăm că pentru istoriografia noastră, alături de corespondența sa, prezintă interes și relatările presei transilvănene din această perioadă, care remarcă intensă activitate științifică desfășurată de învățatul german, între 20 septembrie și 10 octombrie, în timpul călătoriei din Transilvania.

În articolul *Antichități romane și Dr. Mommsen la Cluj*⁸ se arată cit de minuțios a cercetat lucrările despre colecția Kemeny, toate obiectele descoperite (busturi, coloane de piatră, miliari, pietre de mormint), pe care le compara cu notițele sale care cuprindeau desenele și descrierea lor, și locul unde se păstrau, intervenind uneori cu corecturi asupra textelor publicate de J. F. Neugebauer.

De la Cluj călătorește pe ruta Turda, Sebeș, Hațeg spre Sibiu, unde, datorită referințelor lui Fr. Müller, este primit cu interes de învățații din localitate, care îi acordă tot sprijinul în cercetările epigrafice de la Muzeul Brukenthal⁹.

⁴ Cota II 38 444.

⁵ Autorul unor însemnate studii de arheologie, istorie și teologie, a fost profesor și rector la gimnaziul din Sighișoara, iar din anul 1893, episcop al bisericii evanghelice din Transilvania.

⁶ Vezi, lucrarea lui Trausch-Schuller, *Schriftsteller Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, vol. 4, p. 301—312, Sibiu, 1904.

Împreună cu acesta a publicat Fr. Müller *Die Römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865.

⁷ Auszug aus dem Monatsbericht der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. 29 octombrie 1857: *CIL*, vol. III, Berlin, 1863.

⁸ Ziarul „Kolozsvári Közlöny”, nr. 126, din 24 septembrie 1857, p. 505.

⁹ „Telegraful român” din 25 septembrie 1857, nr. 76, p. 302, și „Siebenbürger Bote” din 5 octombrie 1857, nr. 196.

Cercetările epigrafice întreprinse de Mommsen la Deva și în localitățile arheologice din această regiune¹⁰, atât de bogată în vestigii romane, erudiția și pregătirile efectuate (notițe și schițe, asupra fiecărei descoperiri epigrafice), l-au ajutat în zilele de 6—9 octombrie 1857 să găsească repede pe teren inscripțiile, să le descifreze și chiar să facă unele descoperiri noi la Poclisa și Deva.

Tot același ziar menționează la sfârșitul cronicii sale că Mommsen n-a reușit să vadă toate inscripțiile din Cluj, care erau împachetate în lăzi, dar presupune că va reveni în anul următor.

Studiile epigrafice făcute de Mommsen în Transilvania, oglindite în corespondența trimisă lui Friederich Müller și în relatările presei transilvănene, precum și în lucrările sale de specialitate, au adus o contribuție importantă la întregirea repertoriului arheologic daco-roman, care demonstrează continuitatea poporului nostru.

TEXTUL CORESPONDENȚEI ÎN LIMBA GERMANĂ

I

Hochgeehrter Herr!

Ihre Sendungen, wozu ich auch die mir von Ihrem Verein kürzlich zuteil gewordene Ehre rechnen darf, verpflichten mich zu grossem Danke; und sehr gern würde ich, wenn es irgend möglich wäre, die gewiss auch meinem Unternehmen sehr förderliche Teilnahme an Ihrer Generalversammlung dazu benützen, um denselben Ihnen und Ihren s.g. Kollegen persönlich auszusprechen. Mein Reiseplan liegt indess anders; ich werde schwerlich vor September und Oktober in die ungarischen und siebenbürgischen Landschaften kommen, was wohl auch im Allgemeinen dort eine bessere Reisezeit ist. Darum muss ich mir es vorbehalten wenigstens einen und den anderen aus dem Kreise der dortigen Mitforscher in seiner Heimat aufzusuchen. Sehr dankbar würde ich Ihnen sein, wenn Sie mir nach Wien hin darüber eine Notiz zukommen liessen, in welcher Weise ich am zweckmässigsten, von Wien und Pesth kommend und auf Essek und Fiume zurückgehend, Siebenbürgen so durchreisen könnte, dass ich die für den Epigraphiker wichtigsten Plätze berührte. Ich bemerke dabei noch, dass mir namentlich auch an der Einsicht der wichtigsten Kollektionen, namentlich der Sammlungen von Iodov, Thalson, Neuboldt und vor allem des — auch für mich zu früh verstorbenen — Grafen Kemeny viel gelegen ist.

Meine Zeit ist natürlich knapp gemessen so wie auch meine Mittel, denn ich darf, wenn ich dies ganze Unternehmen überschlage, auf Siebenbürgen doch nur ein Modikum rechnen.

¹⁰ Ibidem; „Siebenbürger Bote“ din 17 octombrie 1857, nr. 205, care descrie itinerarul străbătut și principalele descoperiri arheologice și epigrafice făcute de istoricul german.

Sie verzeihen, dass ich so geradezu mit dergleichen Bitten Sie behel-
lige; es ist doch am Ende, mögen Sie Ihre besondere Heimat oder das
Unternehmen überhaupt ins Auge sehen, eine national gemeinsame und
für alle erspriessliche Arbeit, an der ich tätig bin.

Leben Sie wohl !

Ihr MOMMSEN

Breslau 30. Juni 1857

Adr : Prof. Ludwig, Wien k. k. Josephinum

II

Geehrter Herr!

Vielen Dank für Ihren sachkundigen Rath, dem ich seiner Zeit
nachkommen werde, nachdem die Bereisung Oesterreichs, vo(rallem) Steier-
marks und Illyoiens, die ich heute beginne, beendet sein wird. Ich hoffe
bestimmt Anfang September nach Pest abgehen zu können und, da der
Oktober doch gewiss noch eine leidliche Reisezeit sein wird, meine Reise
so wie sie angelegt war ausführen zu können. Wegen der Kemenyschen
Sammlung habe ich bei des Herrn Ministers Grafen Thun Exsellenz Schritte
gethan und denke auch hierin wie in anderen Stücken mich seiner Unter-
stützung erfreuen zu dürfen.

Noch hätte ich ein Anliegen, dass ich in Ihre Hände legen möchte.
Die Siebenbürgischen Localblätter vollständig aufzutreiben hat bisher
nicht in Wien gelingen wollen; und auf der Reise dort sie durchzusehen
würde sehr zeitraubend sein, wenn nicht etwas vorgearbeitet ist. Wüssten
Sie nicht entweder in Schässburg selbst oder auch in Hermannstadt oder
Klausenburg jemand aufzutreiben, dem vollständige Stücke zu Gebote
ständen und der dieselben im Voraus durchblättert und nicht ausschriebe,
sondern nur — vormerkte, was Inschriftliches vorkommt, und dann
seiner Zeit mir die Zeitschrift mit diesen Notaten vorlegte? Ich werde
gern diese Mühewaltung angemessen vergüten. Die Blätter, auf die es
ankommt, sind meines Wissens folgende :

Kronstädter Satellit

Blätter für Geist, Gemüth und Herz. Kronstadt beim Göll, 1843
Transilvania. Beibl. zum Siebenb. Boten Hermannstadt 1834—6
Siebenbürg. Provinzialblätter. Hermannstadt 1805—1824
Magyar.....Nyelv-mivelő Társaság Szebenben 1798

Ihre freundliche Einladung in Ihr Haus nehme ich schon jetzt mit
allem Danke an und freue mich darauf in Ihrem Kreise ein Deutscher
unter Deutschen zu sein. Mit herzlichem Lebewohl

Ihr MOMMSEN

Wien

1. August 1857

Geehrter Herr!

Morgen friih, verlasse ich, mit diesem Brief zugleich, Wien um geradeswegs auf Klausenburg zu reisen, wo ich Kemenys Sammlungen zu finden hoffe. Mit ministeriellen Empfehlungen habe ich Ihrem Rathe gemäss mich versehen und werde alles aufbieten, um diese wichtigen Papiere zu Gesicht zu bekommen.

Von da aus werde ich vermuthlich den von Ihnen bezeichneten Weg einhalten, wenn nicht bei weiterem Zusehen sich eine Abweichung nothwendig zeigt. In der Hoffnung also, Sie bald persönlich kennen zu lernen, beschränke ich mich darauf, Sie zu bitten, wenn Sie etwas mir mitzuteilen hätten, was Eile hat, poste restante nach Klausenburg zu schreiben, ich werde vor meiner Abreise jedenfalls dort nachfragen! Mögen dann Wind und Wetter dienen und mir Ihr schönes Land in seinem rechten Glanze zeigen!

Wien

12. Sept. 1857

Ihr MOMMSEN

Dass ich Ihre gastliche Einladung mit Dank annehme, habe ich wohl früher schon geschrieben. Wennes sich irgend einrichten lässt, so gebe ich Ihnen Nachricht, wann ich in Maros Vasorhely sein werde; doch lassen sich meine Wege freilich schwer im Voraus berechnen.

IV

Hochverehrter Herr!

Es thut mir sehr leid, dass eine Aenderung meines Reiseplans mich zwingt, Schässburg bei Seite zu lassen. Als ich in Klausenburg meine Route im Detail überlegte, schien es mir doch, namentlich in Betracht der vorgerückten Jahreszeit und des unfreundlichen Wetters, gerathen von dort aus, nachdem ich Ilobya besucht, geradezu über Thorda und Gerend nach Karlsburg mich zu wenden, um nicht einem persönlichen Wunsch die Zwecke, die zu verfolgen ich angewiesen bin, nachzusetzen. Darum werden Sie es schon verzeihen müssen, wenn ich — für jetzt wenigstens — auf das Vergnügen verzichte bei Ihnen persönlich einzusprechen. Hätten Sie mir etwas mitzuteilen, was dringend wäre, so bitte ich poste restante nach Hermannstadt zu schreiben.

Hochachtungsvoll und ergebenst
MOMMSEN

Klausenburg

23. Sept. 1857

I

Mult stimate domnule !

Cele trimise de D-voastră, la care adaug și privilegiul ce mi-a fost acordat de Asociație¹¹, mă obligă la multe mulțumiri ; cu plăcere aș participa, dacă voi avea posibilitatea la adunarea generală¹², participare folositoare și acțiunii întreprinse de mine, și cu acest prilej să vă mulțumesc atît Dv. personal cît și mult stimatilor Dv. colegi.

Planul călătoriei mele este însă altul și, după program, greu voi putea ajunge mai devreme, înainte de luna septembrie sau octombrie în părțile ungurești și transilvănene, perioadă care mi se pare mai recomandabilă pentru aceste locuri. De aceea trebuie să rezerv prilejul de a vizita pe unul sau pe altul din cercetătorii locali la ei acasă.

Aș rămîne îndatorat, dacă îmi veți comunica la Viena, cum este mai nimerit să vizitez Transilvania, — ținînd seama că vin de la Viena și Pesta în drum spre Essek și Fiume — pentru a ajunge la localitățile cele mai importante pentru un epigrafist.

Menționez că sînt interesat și în cercetarea principalelor colecții de documente aparținînd lui Iodov, Thalson, Neuboldt și mai cu seamă cele ale grofului Kemeny, care — și pentru mine — a dispărut prea de timpuriu¹³. Timpul și mijloacele îmi sînt destul de limitate și dacă țin seama de întreaga acțiune de cercetare, pentru Transilvania nu mai pot reține decît o parte minimă din acest timp.

Mă iertați că vă deranjez cu asemenea rugăminți, însă acțiunile și cercetările pe care le întreprind sînt atît pentru patria Dv., cît și în sinea lor acțiuni de importanță națională și în folosul tuturor.

Rămîneți cu bine !

Al D-voastră
MOMMSEN

Breslau

30 iunie 1857

Adresa: Prof. Ludwig, Viena, K. K. Iosephinum

II

Stimate domnule !

Vă mulțumesc pentru sfatul D-voastră competent, de care voi ține seamă după ce voi termina vizitarea Austriei, Stiriei și Iliriei pe care o încep astăzi.

Socotesc, mai mult ca sigur, că voi pleca la începutul lui septembrie la Pesta și întrucît luna octombrie este încă potrivită pentru călătorie, să-mi îndeplinesc întinerarul așa cum a fost stabilit inițial.

¹¹ Se referă la *Verein für Siebenbürgische Landeskunde*.

¹² *Ibidem*, adunarea societății s-a ținut în Sighișoara, la 5 august 1857.

¹³ Se referă la decesul lui Kemeny Iosif.

Cu privire la colecția lui Kemeny, am intervenit la excelența sa domnul ministru Thun și sper că mă voi bucura ca și în trecut de sprijinul său. Aș mai avea o dorință, pe care v-o încredințez.

Publicațiile locale transilvănene nu le-am putut găsi în întregime nici la Viena și socotesc, că totuși cu greu aș putea să le consult în trecerea mea, dacă nu s-a pregătit nimic mai devreme.

Nu cunoașteți pe cineva din Sighișoara, Sibiu sau Cluj, care dispune de colecții întregi și care ar putea să le consulte și să noteze ce referiri epigrafice se găsesc, pentru a-mi arăta la timpul potrivit publicațiile și notițele ? Bucuros voi retribui această osteneală. După cât îmi este cunoscut, ar fi indicate următoarele publicații :

Kronstädter Satellit

Blätter für Geist, Gemüth und Herz. Kronstadt beim Göll, 1843
Transilvania. Beibl. zum Siebenb. Boten — Hermannstadt 1834—6
Siebenbürg. Provinzialblätter. Hermannstadt 1805—1824

Magyar ... Nyelv mivelő Társaság Szebenben 1798

Invitația în casa D-voastră o accept îndatorat încă acum și mă bucur că între cunoșcuții D-voastră, voi putea fi un german între germani. Cu bine al D-voastră

MOMMSEN

Viena 1 august 1857

III

Stimate domnule

Miine dimineață părăsesc Viena împreună cu această scrisoare pentru a ajunge la Cluj, unde sper să găsesc colecțiile lui Kemeny. După sfatul D-voastră am procurat recomandări ministeriale și mă voi strădui să văd aceste documente atât de importante.

De aici voi urma probabil itinerariul propus de D-voastră, dacă între timp nu va fi necesară o deviere. În speranța de a vă cunoaște personal cât mai curînd, mă rezum însă la rugămintea să-mi comunicați tot ce găsiți mai important sau urgent, la „poste restante” din Cluj. Înainte de a pleca din localitate, mă voi interesa în orice caz acolo. Fie ca timpul să fie prielnic pentru a-mi dezvălui în toată splendoarea țara D-voastră frumoasă.

Al D-voastră
MOMMSEN

Viena 12 sept. 1857

Cred că v-am scris deja mai înainte că accept îndatorat invitația D-voastră. Dacă va fi posibil, vă anunț sosirea la Tîrgu Mureș, însă drumurile mele sînt greu de prevăzut.

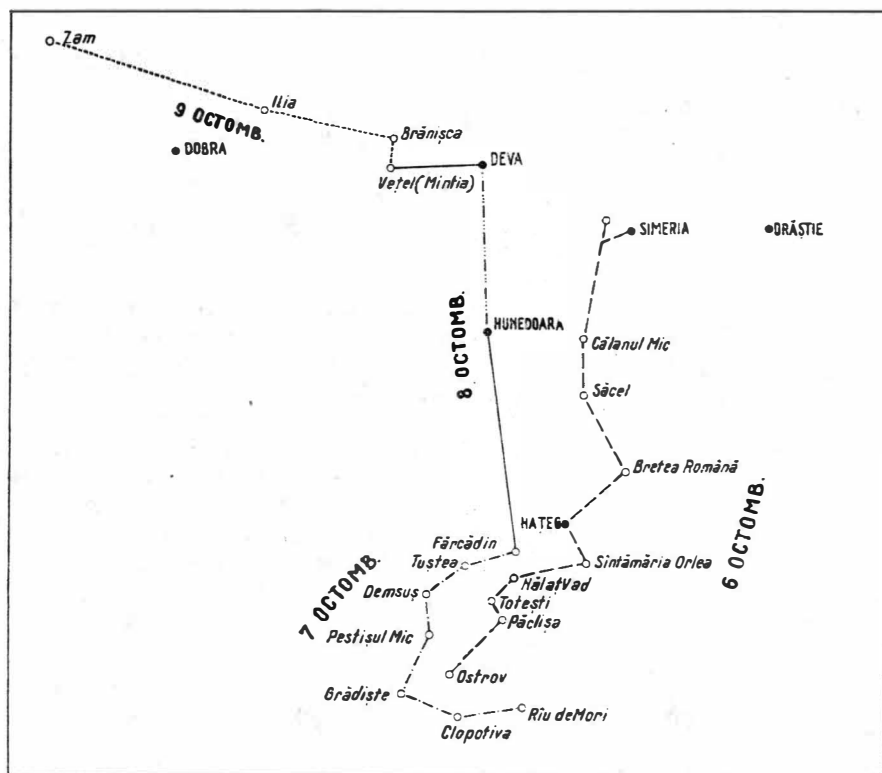
IV

Mult stimate domnule!

Regret foarte mult, că schimbarea itinerarului meu, mă silește să nu mai trec prin Sighișoara. Când am revăzut la Cluj, mai amănunțit, itinerarul stabilit, ținând seama și de anotimpul prea înaintat cît și de vremea nefavorabilă, mi s-a părut mai indicat ca după vizitarea Iliei să trec prin Turda și Grind spre Alba-Iulia; acestea hotărînd, pentru a nu supune obligațiile mele de studii dorințelor personale. Așa că va trebui să mă iertați, dacă acum renunț la plăcerea de a veni personal la D-voastră. În caz că totuși aveți să-mi comunicați ceva important, vă rog să trîniteți scrisoarea la „poste restante” din Sibiu.

Cu respect
MOMMSEN

Cluj 23 septembrie 1857

Schița drumului parcurs de Th. Mommsen în Transilvania între 6 și 9 octombrie.